

Голубенко Н. І.

Київський національний лінгвістичний університет

ТРУДНОЩІ ВІДТВОРЕННЯ МОВНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ КОНЦЕПТУ АМЕРИКАНСЬКОГО ПІВДНЯ «ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА»

У статті розглянуто концептосферу унікального ареалу південних штатів США періоду кінця ХІХ – початку ХХ століття, який називають американським Півднем. Зокрема, увагу зосереджено на етнокультурно маркованому концепті ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА. Автор детально аналізує основні концептуальні ознаки, які позначає відповідний концепт у межах художніх творів. Відповідно, досліджено стратегії і способи відтворення англомовних репрезентацій етнокультурно маркованого концепту в перекладі. У результаті виявлено труднощі, з якими найчастіше стикаються перекладачі під час відтворення англомовних репрезентацій концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА.

Ключові слова: *концептосфера, етнокультурно маркований концепт, американський Південь, переклад, стратегії, труднощі відтворення.*

Постановка проблеми. Мовна картина світу лінгвокультурної спільноти американського Півдня є багатомірним утворенням, що вербалізує відповідну концептосферу, яка містить етнокультурно марковані концепти. Ці концепти зумовлюють етнічні особливості та світогляд менталітету, що сформувалися завдяки унікальним історичним, соціальним і культурним умовам. Можна стверджувати, що історичний етап розвитку народу, його мови і культури вважається унікальним, а це означає, що дійсність його існування є концептуалізованою, що репрезентована в художніх творах і вимагає від перекладачів особливої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У багатьох дослідженнях, пов'язаних із проблемами міжкультурної комунікації, одніцею знань розглядається концепт, визначення та інтерпретація якого вирізняється варіативністю. Протягом останніх років інтенсивно розвивається напрям дослідження культурних концептів: М. Алефіренко [1], С. Воркачов [2], В. Карасик [3], Л. Ковальова [5], Г. Слишкін [7], Ю. Степанов [8], І. Стернін [9] та інші. Відповідно, формується когнітивний напрям у перекладі, що отримав назву «когнітивне перекладознавство» (Cognitive Translation Studies, Cognitive Translatology): праці С. Гальверсон [13], Д. Кіралі [14], В. Комісарова [6], М. Муноза [15], В. Хайрулліна [10], М. Цвілінга [11].

Постановка завдання. Мета роботи полягає у виявленні труднощів відтворення англомовних репрезентацій етнокультурно маркованого кон-

цепту американського Півдня ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА в художньому перекладі.

Відповідно до поставленої мети в роботі формулюються і розв'язуються такі завдання:

- виділити ядерні та периферійні засоби вербалізації концепту у зіставлюваних лінгвокультурах;
- з'ясувати основні концептуальні ознаки концепту;
- визначити стратегії та способи відтворення мовних репрезентацій концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА в перекладі;
- дослідити перекладацькі труднощі відтворення мовних репрезентацій концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА.

Виклад основного матеріалу. Ще в ХІХ ст. у літературі та мовній свідомості склалися певні стереотипи, які сприяли створенню легендарного образу героїчного, трагічного й благородного Півдня. До середини ХІХ ст. почали зростати суперечності між двома регіонами США – Північню і Півднем. Південь був зацікавлений у розвитку міжнародної торгівлі – дорого продати в Європу бавовну, продовольство; дешево купити імпортні промислові вироби. Північ, навпаки, була зацікавлена в згортанні торгівлі з Європою. Антагонізм між регіонами полягав у тому, що на Півдні основою соціально-економічного устрою було рабство, а на Півночі – вільна праця. Боротьба південних штатів за збереження рабовласництва спричинила громадянську війну 1861–1865 рр., у якій перемогла республіканська Північ.

Війна започатковує період інтенсивної соціалізації, передавання в спільне володіння знарядь, ресурсів, сил. Індивіди набагато більше залежать один від одного: «У сучасних суспільствах війна є унікальним моментом концентрації та інтенсивної абсорбції до купи всього того, що зазвичай прагне утримати стосовно себе певну зону незалежності» [4]. Відповідно, виявлення та інтерпретація концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА у царині художніх творів американців-південців є важливим і необхідним етапом у перекладі.

Отже, ключовими мовними одиницями, що презентують ядро концепту, є лексеми *Civil War* і *Yankee*. Тому значення громадянської війни та пов'язаних із цим поняттям інших елементів, які характеризують концепт ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА у XIX – початку XX ст., доцільно розглянути у динаміці. Концепт на першому етапі початку війни між індустріальними північними штатами США і рабовласницькими штатами Півдня означає протистояння двох систем – рабства та вільної праці.

З аналізованого матеріалу видно, що структуру концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА формують такі концептуальні ознаки, які характеризують початок і перебіг війни, як «ідеологічні супротивники», «підступність янки», «приниження янками південців», «патріотизм південців», «земля». Сміслові наповнення концепту на початкових етапах війни (1861–1865 рр.) відбувається завдяки компонентам, які відбивають характеристики представників двох ідеологічно протилежних систем, тобто актуалізується ознака «ідеологічні супротивники».

It's a long and hard fought battle [20, с. 22] – *запеклий тривалий бій* [18, с. 17].

Громадянська війна спричинила розлад американського суспільства, посіяла в душах американців зерна підлості і зла та стала наріжним каменем емоційного пригнічення мешканців Півдня, що штовхнуло соціум у безодню злиднів і страждань. Це чітко простежується в романі М. Мітчелл «Звіяні вітром». Перекладач Р. Доценко передає цю атмосферу й в українськомовному варіанті роману: *In that section, the Confederate sympathizers were in the minority and the hand of war fell heavily upon them, as it did on all the border states, neighbor informing against neighbour and brother killing brother* [19, с. 239]. – *У тих суміжних з Північчю околицях прихильники Конфедерації були в меншості, і важка рука війни дала їм взнаки найдошкульнішим чином, бо сусід доносив на сусіда, а брат убивав брата* [16, с. 270].

Війна спричинила занепад держави в усіх провах її організації та справила неабиякий вплив на свідомість і моральний стан громадян, що може бути імпліковано в романі, однак обов'язково адекватно відтворено в перекладі:

I execrate the vampires who are sucking the life blood of the men who follow Robert Lee – these men who are making the very name of blockader a stench in the nostrils of all patriotic men [19, с. 224]. – *Я шлю прокляття на голови цих упірив, що смочуть кров воїнів, очолюваних Робертом Лі, на цих недолюдів, через яких сама згадка про проривників блокади відгонить смородом для кожного щирого патріота* [16, с. 253]. Справді, описуючи північних і південних військовослужбовців, авторка використовує повторення нейтрального, стилістично незабарвленого іменника «men», який перекладається як «воїни» та «недолуди». Очевидно, М. Мітчелл не виділяє окремо південців і північан, оскільки саме собою зрозуміле ненависне ставлення перших до других. Перекладач експлікує приховані, хоч і зрозумілі, смисли: «men» – «воїни», коли йдеться про південців, і «недолуди», коли йдеться про представників північних штатів. Р. Доценко «поліпшує» (за У. Еко) оригінал, намагаючись донести до цільового читача експліцитно те, що в оригіналі імплікується. У розгляданому випадку таке ситуативне збагачення видається прийнятним, оскільки відповідає тогочасним історико-соціальним реаліям.

Вираз “*make the very name of blockader a stench in the nostrils of all patriotic men*” – «згадка про проривників блокади відгонить смородом для кожного щирого патріота» зазнає одомашнення, оскільки вилучається лексема “nostrils” зі словосполучення “*a stench in the nostrils*” – «відгонити смородом», адже в українській мові немає виразу «відгонити смородом з ніздрів». Перекладач підсилює образ південців, які в оригіналі зображені як “*all patriotic men*”, а в перекладі – з додаванням прикметника «щирий» – «кожний щирий патріот».

Однією з найактуальніших ознак концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА є смисловий компонент *Янки*. Відомо, що значення слова «янки» змінювалося з часом, але точне походження терміна до сьогодні не з'ясовано. Деякі дослідники припускають, що слово має індіанські корені – “eankke”, на мові черокі означає «боягуз». Наприкінці XVIII ст. з'явилося стале словосполучення «кляті янки». Під час і після громадянської війни в США конфедерати називали так своїх північних ворогів. Сенатор Дж. Вільям Фулбрайт з Аркан-

засу писав у 1966 році: «Саме слово «янки», як і раніше, пробуджує в жителів півдня історичні спогади про поразку та приниження, про спалення Атланти, марші Шермана і знищення родового помістя» [12]. Відповідно, для південних жителів США слово «янки» асоціюється з такою ознакою, як «*підступність янки*».

Р. Доценко застосовує прийом диференціації, відтворюючи лексему “*rascal*” – «*ниций*», що адекватно віддзеркалює дещо умовний образ янки, опис яких випливає з розмови Скарлет до Ретта Батлера: “*I think you’re a mercenary rascal – just like the Yankees*” [19, с. 98]. – *Те, що ви ниций користолобець, не кращий за янки* [16, с. 203].

Концептуальна ознака «*приниження янками південців*», репрезентована в художніх творах, є важливою для розкриття смислового компонента *Янки*, що характеризує ставлення північних жителів до південців.

Південь страждає від залякувань Півночі, намагається протистояти її устрою, що в мові перекладу відтворено за допомогою прямого перекладу – “*whether the South would stand for further insults from the Yankees*” / «*допоки Південь терпітиме образи янки*».

У романах громадянська війна набуває негативного значення – зла, спустошення, страху й смерті і пов’язана із символом *землі*. Концептуальна ознака «*земля*» як фрагмент образу американського Півдня позначає рідний дім і свою територію, на якій бурхливо розвивалося плантаційне рабовласницьке господарство. Порушення такої ідилії Півдня викликає обурення і незадоволення.

М. Мітчелл робить зримими для інокультурного читача повоєнні роки в південних штатах, яскраво відбиваючи кожну деталь як навколишнього середовища, так дій військових і цивільних. Створюється своєрідна картина тієї місцевості, адекватне відтворення якої уможливорює якнайточніше бачення її читачем перекладу:

The city ringed with red-clay rifle-pits, the monotonous booming of cannon that never rested, the long lines of ambulances and ox-carts dripping blood down the dusty streets toward the hospitals, the overworked burials quads dragging out men when they were hardly cold and dumping them like so many logs in endless rows of shallow ditches [19, с. 324]. – *Тільки тридцять днів, протягом яких у місті, оперезаному кільцем шанців у червоній землі, безугавно бухали снаряди, нескінченно вервечкою тяглися до шпиталів санітарні карети й запряжені волами вози, скроплюючи курні дороги кров’ю, а перевтомлені похоронні команди*

волокли на кладовище не охололі ще трупи й скидали їх, немов колоди, у довжелезні ряди абияк викопаних неглибоких ровів [16, с. 361].

Отже, ядерним компонентом концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА є лексеми *Civil War* і *Yankee*. Понятійні ознаки концепту «*ідеологічні супротивники*», «*підступність янки*», «*приниження янками південців*», «*патріотизм південців*», «*земля*» експлікуються на концептуальному рівні в соціокультурному та історичному контексті, а на лексико-семантичному рівні зафіксовані в семантиці прямих номінацій концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА. Компоненти ядра концепту відтворюються в усіх досліджених джерелах зі стратегією одомашнення, тобто наближення до культури сприймача.

Елементи периферії тісно пов’язані з ядром, вагомі для репрезентації концепту, тому мають бути адекватно відтворені в перекладі. Периферія концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА представлена образно-ціннісними ознаками, репрезентованими метафорами, стійкими порівняннями і фразеологічними одиницями. Адекватне відтворення їх українською мовою вимагає від перекладачів значних зусиль, ерудиції й знання культури американського Півдня.

Метафора, яка створюється на асоціативно-образній основі, формується в мисленні і матеріалізується в мові, є важливою для правильного відтворення в перекладі, оскільки, проаналізувавши її, можна визначити ті аспекти картини світу, що безпосередньо проникають у структуру мовних одиниць, як у такому описі, де метафоризовані номінації позначають «*занепад*».

Порівняння, використані письменниками для актуалізації концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА на лексико-семантичному рівні, не вступають у складні метатекстові співвідношення, оскільки слугують тільки для чіткішого відтворення зорових вражень і здебільшого не несуть прихованого чи додаткового смислу. Однак утрати під час перекладу вважаються неминучими й пояснюються розбіжностями в системах МО та МП, асиметрією культурних реалій, особливостями узусу. Ці чинники мають об’єктивний характер й істотно впливають на перекладацькі рішення. Зі свого боку, перекладацькі рішення також зумовлені, проте суб’єктивними чинниками: здатністю перекладача зрозуміти закладений у вихідному тексті зміст і вмінням реалізувати потрібні міжмовні перетворення для його відтворення засобами МП.

Периферійні ознаки, актуалізовані в порівняннях, характеризують *північних вояків*:

Природа фразеологічних одиниць тісно пов'язана з фоновими знаннями носіїв мови, культурно-історичними традиціями народу й закріплює в мові життєвий досвід людей. Як у картині художника, крім думки, передається настрій, так і в більшості фразеологізмів, що зберігають образність, передаються почуття, настрої, експресивна оцінка предмета думки, які співвідносяться в мові з експресією всього висловлювання. «Страх» південців перед північанами як характерну особливість концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА представлено такими фразеологічними одиницями:

But if I tried to draw a draft on it, the Yankees would be on me like a duck on a June bug and then neither of us would get it [19, с. 553]. – *Бо якби я спробував виписати чек на якусь частку тих грошей, янки накинута б на мене, мов кури на хруща, і тоді б ні вам, ні мені не побачити з них жодного шеляга* [16, с. 79]. Для відтворення фразеологізму “to be on smb like a duck on a June bug” перекладач знаходить частковий еквівалент, замінивши лексему “duck” на «кури», і намагається уникнути втрати образності висловлювання – «накинута, мов кури на хруща». У вторинному тексті передається моторошність і відчуття страху.

Концепт ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА осмислюється також під час взаємодії з універсальним концептом ВІРА, периферія якого складається з частини ідіоми “every cloud has a silver lining” – “a silver lining”, аналогом якої є український варіант «промінь надії». Оскільки ідіома в оригіналі перефразована на “find a silver lining in the cloud”, в українському перекладі вона також представлена в дещо зміненому вигляді «нема лиха, яке не вийшло б на добро», хоча словник пропонує такий еквівалент цієї ідіоми: «нема добра без лиха».

Висновки і пропозиції. Отже, зіставний аналіз оригінальних і перекладених творів доводить, що значна частина трансформацій для досягнення адекватного перекладу є семантично та прагматично вмотивована, адже кінцевою метою є адекватне відтворення концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА. Для відтворення ядерних елементів концепту найчастіше застосовуються описовий переклад, смисловий розвиток, додавання й конкретизація значення. Для адекватного відтворення образно-ціннісних складників важливо врахувати і зберегти національно-культурну специфіку та історичний контекст.

Список літератури:

1. Алефиренко Н. Ф. Синергетика культурного концепта і знака в системі мови і тексту. *Культурные концепты в языке и тексте*. Белгород, 2005. С. 11–12.
2. Воркачев С. Г. Культурные концепты и перевод: макаризмы в тексте Евангелия. *Вестник МГОУ*. Москва, 2003. № 4. С. 88–93.
3. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.
4. Каюа Р. Війна і сакральне. Київ : Ваклер, 2003. С. 211–232.
5. Ковалева Л. В. Национальное своеобразие языковой объективизации концептов, выраженных фразеосочетаниями, обозначающими реалии окружающей среды. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. Воронеж : ВГУ, 2004. № 1. С. 54–60.
6. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : учеб. пособие. Москва : ЭТС, 2001. 424 с.
7. Слышкин Г. Г. От текста к символу : лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва : Academia, 2000. 128 с.
8. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. 824 с.
9. Стернин И. А. Концепты и лакуны. *Языковое сознание: Формирование и функционирование* : сб. ст. Москва, 1998. С. 9–17.
10. Хайруллин В. В. Лингвокультурологические и когнитивные аспекты перевода : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. Москва, 1995. С. 14.
11. Цвиллинг М. Я. Когнитивные модели и перевод : (к постановке проблемы). *Перевод как когнитивная деятельность*. Москва, 2003. С. 23.
12. Чому американців називають «янки»? URL: <http://www.verano.rv.ua/navkolishnij-svit/chomu-amerikanciv-nazivayut-yanki>.
13. Halverson S. Conceptual Work and the Translation Concept. *Target*. 1999. No. 11 (1). P. 1–31.
14. Donald C. Kiraly. Pathways to Translation : Pedagogy and Process. Kent State University Press, 1995. 175 p.
15. Muñoz Martín, Ricardo. On paradigms and cognitive translatology. *Translation and Cognition* / ed. G. Shreve & E. Angelone. Amsterdam : John Benjamins, 2010. P. 169–187.

Джерела ілюстративного матеріалу:

16. Мітчелл М. Звіяні вітром : роман : кн. 1 / пер. з англ. Р. І. Доценка; худож. В. І. Баріба, О. В. Штрамило. Київ : Дніпро, 1992. 542 с.
17. Мітчелл М. Звіяні вітром : роман : кн. 2 / пер. з англ. Р. І. Доценка; худож.-оформлювач Б. П. Бублик. Харків : Фоліо, 2004. 590 с.
18. Твен Марк Пригоди Гекльберрі Фінна / пер. з англ. І. Стешенко. Київ : Веселка, 1990. 496 с.
19. Mitchell M. Gone with the Wind. London : Pan Books, 2013. 984 p.
20. Twain M. The Adventures of Huckleberry Finn. London: Penguin Books, 1994. 281 p.

ТРУДНОСТИ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ РЕЧЕВЫХ РЕПРЕЗЕНТАЦИЙ КОНЦЕПТА АМЕРИКАНСКОГО ЮГА «ГРАЖДАНСКАЯ ВОЙНА»

В статье рассмотрена концептосфера уникального ареала южных штатов США периода конца XIX – начала XX века, который называют американским Югом. В частности, внимание сосредоточено на этнокультурно маркированном концепте ГРАЖДАНСКАЯ ВОЙНА. Автор подробно анализирует основные концептуальные признаки, которые обозначает соответствующий концепт в рамках художественных произведений. Соответственно, исследованы стратегии и способы воспроизведения англоязычных репрезентаций этнокультурно маркированного концепта в переводе. В результате выявлены трудности, с которыми чаще всего сталкиваются переводчики при воспроизведении англоязычных репрезентаций этнокультурно маркированного концепта ГРАЖДАНСКАЯ ВОЙНА.

Ключевые слова: *концептосфера, этнокультурно маркированный концепт, американский Юг, перевод, стратегии, трудности воспроизведения.*

DIFFICULTIES IN REPRODUCTION OF THE ENGLISH-LANGUAGE REPRESENTATIONS OF THE AMERICAN SOUTH CIVIL WAR CONCEPT

The article deals with the concept sphere of the unique areal of southern states of the United States during the late 19th and early 20th centuries called the American South. In particular, attention is focused on the ethno-culturally marked concept of CIVIL WAR. The author analyzes in detail the main conceptual features of the corresponding concept within the framework of literary works. Accordingly, strategies and ways of reproducing English-language representations of the ethno-culturally marked concept in translation have been researched. As a result, the difficulties most often encountered by translators when reproducing English-language representations of the CIVIL WAR concept are characterized.

Key words: *concept sphere, ethno-culturally marked concept, American South, translation, strategies, difficulties of reproduction.*